

עלוני ממרא

ביטאון ישיבת 'נר' קרית ארבע

גיליון מס' 121 | קיץ התשס"ח

הועתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י חיים תש"ע

ישיבת ההסדר 'נר'
קרית ארבע

היתר המכירה בזמננו

מו"ר הרב דוב ליאור

ראשי פרקים*:

1. הצורך בשימוש בהיתר המכירה
2. הסתמכות על דעת יחיד
3. גמירות דעת והערמה
4. 'לא תחנם' והבעלות על האדמה
5. הפקעת המצוה מן האדם, ופתרונות לצרכן

הצורך בשימוש בהיתר המכירה

היתר המכירה הופעל לראשונה לפני למעלה ממאה שנה, על פי פסיקתם של כמה מגדולי ישראל באירופה, בראשות הרב יצחק אלחנן ספקטור, שהתבססו על הצורך הבווער להצלת היישוב. עדיף היתר מכירה לשעה על פני המשך אחיזת הנכרים בארץ לדורות, כפי שכתב מרן הרב קוק זצ"ל: "ועל ידי חיזוק הישוב והתנבנות אחינו בני"י בארץ הקודש, תהיה הגאולה בקרוב יותר וממילא נזכה לקיים הכל, והוי כ'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה" (משפט כהן סי' ס"ג). כבר אז היתר המכירה לא היה 'חלק' ומרווח לכל השיטות, אך רוב המתיישבים בארץ ישראל סמכו עליו בפועל. אכן, הרב קוק אמר גם כידוע שההיתר טעון בחינה בכל פעם, האם המציאות עדיין מחייבת את השימוש בו. כאמור, הסיבה העיקרית להפעלת ההיתר באותם ימים היתה הצלת היישוב, וזאת מפני שעיקר פרנסת היישוב החדש בזמנם היתה מן החקלאות. כיום המצב שונה מאד: מבחינה

* [מפני היות עיקרם של הדברים התייחסות לטענות כלליות הנשמעות בציבור, ראינו לנכון להשאיר את הנוף הכללי של הדברים ולא להעמיס לאורכם הערות, מקורות וצינונים (מערכת)].

מציאותית, המספר היחסי של האנשים העוסקים בחקלאות, מכלל האוכלוסייה, הוא קרוב לשלושה אחוז בלבד. אולם למרות זאת, נראה שבזמנו יש לבחון את הסוגיה מכמה היבטים נוספים, שבגללם עדיין יש צורך דוחק בהפעלת היתר המכירה:

ראשית, אנו נמצאים בארצנו במצב חירום של חצי-מלחמה תמידית; השבתת החקלאות לשנה שלמה, עלולה להביא למציאות בה המדינה תהיה ללא תוצרת חקלאית עצמית, לא רק באותה שנה אלא בכלל. לא ייתכן לקיים מדינה שלמה ללא חקלאות וכל הנלווה אליה, ואי אפשר לסמוך רק על ייבוא מארצות סמוכות. המדינה שלנו איננה מעצמה כלכלית עד כדי כך שאנו יכולים להשבית את החקלאות לגמרי ולהסתמך רק על ייבוא – עניין שאיננו פשוט גם מבחינה כלכלית, שכן ההובלה עולה הרבה; הדבר יביא לייקור משמעותי במחירי המזון, וזוהי שעת הדחק לציבור הרחב.

שנית, על אף שבסיכום כולל מדובר רק בשלושה אחוזים, הרי שבאופן פרטי יש קיבוצים, מושבים וחקלאים פרטיים שפרנסתם העיקרית היא החקלאות, והשבתת השדות תסב להם נזק מוחלט; הרי אם החקלאים המייצאים את יבולם לא יעמדו באספקת התוצרת, הם יפסידו את השוק, ופרנסתם תקרוס עלולה להיפגע. בנוסף, במקומות לא מעטים יש חשש שאם החקלאים לא יטפלו בקרקעות שלהם, ישתלטו עליהם גורמים זרים כגון בדואים – דבר שנוגע אף הוא לצורך הלאומי. לפיכך, על אף שהמגזר החקלאי הוא רק מיעוט קטן מבחינת מספר העוסקים בו, הרי שהצורך ההכרחי של המדינה בחקלאים, המספקים את צרכי המדינה, מצריך להתחשב גם בהם ולפעול למען קיום הענף.

אלה הם, בקצרה, כמה מן השיקולים הגורמים גם כיום לצורך בהיתר המכירה והפעלתו. אמנם, כמובן שאפשר להשתמש בו רק אם יש לו מקום ותוקף על פי ההלכה, ובנקודה זו עולות בדרך כלל כמה טענות כנגד תוקף ההיתר: הערמה, גמירות דעת, הפקעת המצוה וכדומה. אמת, היתר המכירה איננו 'חֶלֶק' לכל השיטות, אולם לעניות דעתי ישנן תשובות לכל השאלות הללו, ודוגמאות מנושאים אחרים בהלכה בהם סמכו למעשה על מצבים דומים.

הסתמכות על דעת יחיד

היתר המכירה נשען ביסודו על הנחה כפולה, ששביעית בזמן הזה מדרבנן – כדעת רוב הפוסקים – ושיש קניין לגוי בארץ ישראל להפקיע מקדושת שביעית. אמנם, בעניין השני יש מחלוקת, ורבים סוברים שאין קניין לגוי להפקיע מקדושת שביעית, וממילא מכירת

הקרקע אינה מועילה – אולם כפי שאנו מוצאים במקומות אחרים בהלכה, בשעת הדחק ובצורך גדול ניתן גם לסמוך על דעות מיעוט, ואפילו על דעת יחיד.

אחד המקרים הבולטים בעניין זה הוא איסור 'חדש': הט"ז (יו"ד סי' רצ"ג אות ד') מביא שבגלל שהיתה מצוקה גדולה בקרב יהודי אירופה, לחכות בכל פעם עד הפסח כדי שיהיה אפשר לאכול מהתבואה שגדלה בקיץ ובסתיו, סמכו חכמי הדור על שיטת הראב"ן, הסובר שבחו"ל ובתבואה של נכרי לא נוהג איסור חדש. שיטה זו מנוגדת לפסיקתם של רוב הראשונים, כולל הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש – שלושת עמודי ההוראה של השו"ע, ומנוגדת גם לפסיקת השו"ע והרמ"א עצמם, ובכל זאת ראו חכמי הדור שהמצב מצדיק להסתמך על דעת יחיד זו, ואפילו שמדובר בחשש איסור דאורייתא! כל שכן בנושא השמיטה, כשאנחנו יוצאים כאמור מתוך נקודת מוצא ששביעית בזמן הזה מדרבנן, ניתן לסמוך על אותן השיטות הסוברות שיש בכוח המכירה לנכרי להפקיע את קדושת השביעית מן הקרקע. בזמנם היה הדגן נחשב כ'חיי נפש', דבר חשוב ומרכזי, שכן הכינו ממנו לחם, שיכר ועוד; וכיום, כשהמודעות וצריכת פירות וירקות גדולה בהרבה ממה שהיה בגולה, גם ירקות נחשבים 'כחיי נפש', ולא ייתכן להשאיר מדינה שלמה ללא ירקות במשך שנה.

גמירות דעת והערכה

בעיה נוספת שמעלים כנגד היתר המכירה, היא שאין במכירת הקרקע 'גמירות דעת' של המוכר. אולם יש סברה בתוספות (ראה ע"ז ע"א ע"א ד"ה רב אשי) שגם קניין הנעשה על מנת לאפשרי מאיסורא, אפילו בלא מעשה קניין, יש לו תוקף, ואנן סהדי שהוא מוכן להקנות. יישום דבר זה קיים במכירת חמץ: המוכר את החמץ הרי יודע שהחמץ יחזור אליו מייד אחרי הפסח, ובכל זאת הוא רוצה במכירה זו, כדי להימנע מאיסור חמץ. כך גם בעניין השמיטה: בדרך כלל מדובר על יהודים שומרי תורה ומצוות, שרוצים לאפשרי מאיסורא – להימנע מאיסור שביעית – ולכן הם עושים את המכירה, וכאמור לחלק מהשיטות הדבר מספיק כדי להיחשב גמירות דעת. במכירת חמץ הדבר אפילו מורכב יותר, שהרי בחמץ מדובר באיסור מדאורייתא, של "בל יראה ובל ימצא" – לעומת שמיטה, שכאמור בזמן הזה היא מדרבנן.

יש הרואים פגם בהיתר המכירה, משום שבניגוד למכירת חמץ, שם יכול הגוי לבוא ולקחת את הסחורה שקנה, הרי שכשמדובר בקרקעות אם יבוא הגוי לקחת את הקרקע לא נסכים לתת לו אותה בשום אופן. אולם השוואה זו אינה נכונה, מפני שהמכירה הנעשית במסגרת ההיתר היא מכירה לזמן מוגבל (הנחשבת למכירה לכל דבר, כפי שקבע הרמב"ם [הל' מכירה פרק כ"ג הלכה ה']); כלומר, כל הזכות של הגוי בקרקע שהוא קונה, תקפה רק למשך

זמן מסויים ולא לאחר מכן – וממילא אין חשש "מה יהיה אם הוא יבוא וירצה..."¹, שכן החוזה אינו מאפשר לו לקחת את הקרקע לצמיתות. והיות שזו מכירה לזמן, חוזה המכירה יכול גם לכלול סעיף הקובע שעל הקונה להחזיר את השדה במתכונתו המקורית, כפי שקיבלו, ללא נזקים או כדומה; אלו הן כבר בעיות קטנות של פרטי החוזה.

ניתן להשוות זאת גם ל"היתר עיסקא". מי שחושש שבמכירת הקרקע אין גמירות דעת, צריך גם לחשוש לכך גם בהיתר עיסקא – ובמיוחד שגם בהיתר עיסקא, כמו במכירת חמץ, יש חשש איסור דאורייתא, של ריבית! בניגוד לשמיטה שהיא כאמור מדרבנן בזמן הזה. אנו רואים שהרבה מן הפוסקים סמכו על היתר עיסקא, על אף שזה אינו היתר חלק ופשוט – וכך גם היתר המכירה.

באופן דומה יש ליישב פקפוקים נוספים לגבי היתר המכירה, כדוגמת בעיית ההערמה: גם במכירת החמץ ישנה הערמה, כפי שכבר התלוננו התבואות שור (פסחים כ"א ע"ב) ופוסקים נוספים, וגם בהיתר עיסקא ישנה הערמה, ולכן היתר זה צריך להיעשות דווקא בכתיבה, ולא בעל פה; יש שמסבירים זאת משום שהיות שהאדם יודע שזו הערמה, אזי אם לא יכתבו זאת על נייר הדבר יהיה בעיניו כמגדל פורח באוויר. הסבר כזה נמצא גם בעניין נוסף: כשאדם נושא אשה, היא צריכה לכתוב לו "התקבלתי ממך כתובה". מדוע צריך דווקא לכתוב, ולא מספיק לומר בעל פה? הריטב"א (כתובות נ"ו ע"א) מסביר שהיות שהיא יודעת שזו סוג של 'הצגה', אזי אם לא יכתבו זאת היא תחשוב שאין כאן אפילו שמץ של מעשה בר תוקף. מכל הדוגמאות הללו אנו רואים שחכמים אמנם חשו בבעייתיות שיש במעשים אלה, אך למרות זאת הם נתנו להם תוקף וייסדו דרכים כדי לעשות זאת כראוי. שוב יש להדגיש שזה אכן לא היתר 'חלק' ולא פשוט לכל השיטות, אך כך היא דרכה של ההלכה: היות ויש אילוצים, ניתן למצוא מקום לדברים כאלה – במיוחד כשהאפשרות השניה כרוכה בתמיכה באויבים ומחבלים.

ללא תחנם' והבעלות על האדמה

הטענה שבהיתר המכירה ישנה בעיה של 'לא תחנם' אינה חדשה, אלא אחת הטענות הראשונות שהושמעו נגד ההיתר עוד מראשית ייסודו. גדולי ישראל שתמכו בהיתר כבר נתנו את הדעת לטענה זו, ונתנו לה כמה תשובות: ראשית, לדעת כמה מגדולי הפוסקים אין בעיה של 'לא תחנם' במכירה לזמן מוגבל. שנית, מדובר במכירה הנעשית לא לטובתו של הגוי אלא לצורכו ותועלתו של עם ישראל¹. שלישית, לדעת מקצת מן הפוסקים איסור

¹ הלואי שאלה החוששים ל"לא תחנם", היו חוששים שלא להסגיר את חבלי ארץ לידי האויב, בהסכמי אוסלו או בהסכמים אחרים, שזה ודאי אסור – מסירת השלטון בארץ ישראל לידי גויים – ושם הם אמרו

'לא תחנם' נוגע דווקא לעובדי עבודה זרה ולא לכל גוי, ויש גם שיטות שמרחיבות את גדר 'גר תושב' שגם לגביו אין איסור 'לא תחנם'.

יש שטענו שיש הבדל בין היתר לאדם פרטי למכור את השדה, לבין מכירה כללית של שדות המדינה. לדעתי, מבחינת נידונו אין הבדל משמעותי בין מכירה של אדם פרטי לבין מכירה כללית. אדרבא, כיום, רוב האדמות במדינת ישראל שייכות למינהל מקרקעי ישראל, ורק אחוז קטן ביותר מהאדמות רשום בטאבו על שם בעלים פרטיים; משמעות הדבר היא שמנהל מקרקעי ישראל הוא בעל האדמות והוא הגוף המוסמך לטפל בהם – ואכן, במסגרת היתר המכירה, המנהל הוא זה שמוכר את אדמות הלאום לנכרי, מכירה שנעשית כאמור לתקופה מוגבלת, ודווקא לגוי שאינו עובד עבודה זרה.

בעניין זה ישנה דווקא בעייה נגדית, לגבי אלה הקונים יכול שהגיע מערבים: לפני שניתן להגדיר זאת באמת כ'יכול נכרי', יש לברר האם האדמות בהן גדל היבול באמת שייכות לגוי המוכר אותן, היינו למשל שיש לגוי זה קושאן המוכיח שיהודי מכר לו את הקרקע. למעשה בפועל ישנן אדמות רבות ששייכות לחקלאים הערבים רק לפי החוק הטורקי ודומיו, ואילו באמת לפי הדין הן אינן שייכות להם². מה משמעות הדבר? שאותם הקונים יכול מערבים, אינם יכולים תמיד להיות בטוחים שהקרקעות עליהן גידלו את היבול באמת שייכות לגויים! לכאורה, ירקות כאלה עשויים להיות קדושים בקדושת שביעית, כקרקע השייכת לעם ישראל. לעומת זאת, אם מנהל מקרקעי ישראל מוכר את הקרקע לגוי, אנו יודעים בביטחון שהוא הריבון על האדמה, וממילא מכירת הקרקע לנכרי היא מכירה ודאית.

הפקעת המצוה מן האדם, ופתרונות לצרכן

אין לקבל כמובנת מאליה את הטענה, שהיתר המכירה חמור יותר ממכירת חמץ מפני שהוא מהווה הפקעה של מצות השמיטה. אין כאן הפקעה של המצוה מן האדם, אלא יצירת מקום מסויים בו המצוה אינה נוהגת, על פי ההלכה שבאדמת נכרי אין קדושת

שזה פיקוח נפש. הרמב"ן כותב שעל ארץ ישראל, שיש חיוב מלחמה עליה, לא שייך איסור פיקוח נפש. אי אפשר שכאן הם יצטעצעו באיסור "לא תחנם" ושם יתירו אותו, זו עקימות בפסיקת הלכה! חוששני שהויכוח לא רק הלכתי, נראה שיש פה גם מניעים שאינם לגופו של עניין. לצערנו הרב, ההתנגדות הזו היא לא דבר חדש, לא מהדור שלנו, היא היתה גם קודם והיא נמשכת כיום.

² וכי מפני שחמורו של החקלאי הגוי הטיל שם את גלליו, השדה הפכה להיות שלו? הוא זכה מן ההפקר? ארץ ישראל אינה הפקר. אפילו אם עם ישראל חלילה היה מתייאר מן הארץ, יש שיטות ראשונים שיאוש אינו מועיל בקרקע.

שביעית. הדבר נעשה בתוך מסגרת ההלכה. הטענה שאם היום מפקיעים כך מחר יבואו להפקיע מצוות אחרות, משולה לטענה שאסור להתגלח במספריים מחשש שמחר יבואו להתגלח בתער.

מאידך, אכן, חקלאי המשתמש בהיתר המכירה עוקף ומפספס בפועל את עיקר המצווה; כאמור לעיל, זה כמובן אינו מצב אידיאלי, אלא מצב הנעשה רק בשל האילוצים, ובאופן המותר על פי ההלכה. ניתן אמנם להשתמש בחלק מהזמן ובחלק מהיבולים בפתרונות כדוגמת חממות עם מצעים מנותקים, גידולי ערבה שלדעת רוב השיטות אינה כלולה בכיבוש עולי מצרים, וכדומה, אולם יש לזכור שלא ניתן תמיד במציאות לצאת ידי חובת כל השיטות והאילוצים. איזה פיתרון אחר ניתן להציע לחקלאים? אכילת יבול נכרי היא פיתרון עבור הצרכנים בלבד, לא עבור החקלאים; התומכים בפתרון זה דואגים רק לעצמם, מה הם יאכלו, ולא מעניין אותם מה יעשו החקלאים היהודים. איזה פתרון מציעות 'ועדות השמיטה' למיניהן עבור החקלאים?

בסך הכל, בנושא השמיטה אפשר לומר שאין כיום אפשרות להשיג פיתרון מושלם. מבחינת חששות דיני השביעית ודאי שעדיף לקנות מחו"ל, ואכן באופן עקרוני היינו בוחרים בפתרון זה, אבל מצד שני אנו צריכים לחשוב גם על החקלאות היהודית בארץ ישראל. יש צורך חשוב לשמר את החקלאות של עם ישראל בארץ ישראל, ולא לאבד את השווקים. דבר ברור הוא, מכל מקום, שעדיף לסמוך לכתחילה על היתר המכירה מאשר לקנות לכתחילה מהמחבלים; הרי יש כאלה הקונים לא סתם מגויים, אלא מאויבים, מעזה, בכך נותנים להם פרנסה ומחזקים את ידיהם³.

אם נזכה למדינה המתנהלת לאור ההלכה, נשאף באמת ונתכנן מצב של השבתת החקלאות לגמרי בשמיטה, באופן שלא תיפגע החקלאות היהודית, מבלי לאבד את השווקים, תוך ייבוא ירקות מחו"ל במחירים סבירים לאוכלוסייה כולה. אולם כל עוד לא זכינו למצב כזה, אין לשלול את אפשרות השימוש בהיתר המכירה.

³ דווקא בקניה מהם יש אולי, בעקיפין, איסור "לא תחנם", מפני שעל ידי כך הם מתחזקים בחנייתם בקרקע; לא שהתוצרת אסורה מצד עצמה, אבל מדיניות של העדפת קניה מהם ולא מיהודי, ודאי אינה נכונה במציאות של ימינו.